

UNIVERZITA KARLOVA
I. lékařská fakulta

Oponentský posudek disertační práce

Název: Zkušenosti a postoje k užívání návykových látek u rodičů v souvislosti s výskytem rizikového chování u dětí ve věku 11-15 let v České republice účastníků se randomizované kontrolované preventivní studie. Praha: 1. LF UK, 2020. 110 s.
Školitel: doc. Mgr. Roman Gabrhelík, Ph.D.

Autor práce: Mgr. Jaroslav Vacek

Obor: Adiktologie

Oponent: doc. MUDr. Petr Kachlík, Ph.D.

Instituce: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Oponentský posudek

Užívání návykových látek představuje vzorce rizikového chování s vážnými důsledky na všechny klíčové atributy zdraví v jeho komplexním pojetí. V soudobé české společnosti je snadno dostupná a vysoce tolerovaná konzumace alkoholických nápojů, rovněž tabákových výrobků a konopných drog. I když se dlouholetým preventivním působením podařilo dosáhnout jistého zlepšení, přece jen zůstává konzumace návykových látek v porovnání s řadou vyspělých evropských zemí stále vysoká.

Podkladem pro nevhodné a nebezpečné postoje a způsoby chování je mj. rodina. Rodiče představují základní autoritu, s níž se děti setkávají a od ní přebírají zkušenosti, strategie postupu a návody k řešení životních situací včetně vztahu k návykovým látkám. Strategie primární prevence sice existují jak v oblasti působení na rodinné, tak i školní a vrstevnické prostředí, avšak jejich účinnost není vždy uspokojivá a efekt dlouhodobý. Nevhodné, krátkodobé a nesystematické působení na cílovou populační skupinu představuje kromě diskutabilního účinku též mrhání lidskými, finančními, materiálními a časovými zdroji, někdy se dokonce setkáváme s nežádoucím „návodným“ efektem s vyústěním v podobě paradoxně zvýšeného zájmu o rizikovou činnost.

Autor se v disertační práci zaměřil z pohledu drogové epidemiologie a prevence na „klasickou“ rizikovou skupinu dětí a dospívajících, dále na jejich rodiče a rodinné zázemí. Zmapování situace v rodinách a působení na rodiče bývá u řady preventivních projektů v pozadí zájmu, čímž je oslabován jejich záměr. Zvolené téma je velmi aktuální a úzce souvisí se studovaným oborem.

Předložený text je rozdělen na teoretický a empirický oddíl s rozsahově vyrovnaným poměrem. Teoretická část disertační práce obsahuje 4 hlavní kapitoly a 10 podkapitol prvního řádu. V úvodu jsou zmíněny pohnutky a východiska, jež směřovaly autora k výběru tématu a orientaci uskutečněného výzkumného šetření. Je též zmíněno stručné seznámení se situací v ČR. Druhá teoreticky zaměřená kapitola je věnována rizikovému chování, jeho vymezení, příčinám a modelům s důrazem na užívání návykových látek rodiči jako faktor

Klinika adiktologie

I. lékařská fakulta Univerzita Karlova

Apolinářská 4, 120 00 Praha 2

IČ: 00216208

DIČ: CZ00216208

rizikového chování dětí. Třetí kapitola obsahuje fakta vztahující se k primární prevenci rizikového chování, typologii programů, ukazatelům efektivity a vyhodnocení dopadů v praxi. Jsou podrobně představeny preventivní programy Unplugged a nPrevence, zkušenosti s nimi v ČR a ve světě, zmíněny další preventivně zaměřené aktivity a jejich efekt. Ve čtvrté kapitole se autor zabývá použitím anonymních identifikátorů pro párování dat, její náplň je metodologicko-statistická a slouží jako teoretické a terminologické východisko pro vlastní výzkum v empirické části disertační práce.

Teoretická část je zpracována monografickou procedurou s využitím komparačního přístupu. Autor se opírá o recentní domácí i cizojazyčné zdroje, jež v textu cituje formu příjmení autora a vrocením, u doslovných citací i odkazem na stranu ve zdrojovém dokumentu. Je respektována citační norma APA a v textu citované zdroje řádně uvedeny v bibliografii. Autor rovněž využívá řady metaanalytických studií. Použitá odborná terminologie je adekvátní studovanému oboru a řešenému problému, je s ní zacházeno korektně. Kapitoly na sebe logicky navazují a jejich nadpisy jsou v souladu s obsahem. Vložené tabulky a schémata dobře doplňují textová sdělení a je na ně správně odkazováno.

Empirická část disertační práce sestává ze 3 hlavních kapitol a 9 podkapitol prvního řádu. Je uvozena metodologicky zaměřenou kapitolou informující o výzkumném problému, cílech, použitých metodách a technikách. Jednalo se o pětiletý projekt, který byl realizován v 70 ZŠ 4 regionů ČR a byl designován jako kvantitativní kontrolovaná randomizovaná prospektivní studie zaměřená na sledování efektu dvou primárně preventivních programů – Unplugged a nPrevence.

Byl jasně stanoven primární cíl a sekundární cíle výzkumného šetření. Primárním bylo zhodnocení efektivity programu Unplugged doplněného programem nPrevence (primární experimentální skupina) v porovnání s programem Unplugged samotným (sekundární experimentální skupina) a bez specifické intervence (kontrolní skupina). K sekundárním cílům patřila identifikace souvislostí mezi rodinnými/rodičovskými faktory a užíváním návykových látek u dětí ve vztahu k efektivitě programu, otestování proveditelnost a věrnosti realizace primárně preventivního programu v praxi, otestování spolehlivosti anonymního kódu a procesu párování.

Byly zvoleny dvě cílové skupiny: primární sestávala ze žáků základních škol (a odpovídajících ročníků víceletých gymnázií) sledovaných od šestého do devátého ročníku, sekundární byla tvořena jejich rodiči. Jako výzkumných nástrojů bylo využito anonymních dotazníků. Základ dotazníku pro žáky tvořila české verze dotazníku studie ESPAD 2007 a vybrané partie z dotazníku EFE. Celkem 79 položek dotazníku obsahovalo sociodemografické identifikátory, jádro formuláře bylo zaměřeno na zkušenosti respondentů s návykovými látkami substančního charakteru a postoje k jejich užívání, tzv. virtuální drogy, další formy potenciálně rizikového chování, životní styl, osobnostní charakteristiky, školní prostředí a rodinné klima. Sběr dat od dětí proběhl během studie v 7 vlnách. U rodičů byla využita plná verze dotazníku EFE o rozsahu 44 položek sledující kromě základních identifikátorů užívání substančních drog, internetu, rodinné klima, komunikaci v rodině a životní spokojenost. Sběr dat od rodičů proběhl ve 2 vlnách. Na počátku šetření bylo osloveno téměř 3000 dětí, od nichž bylo za celé šetření získáno více než 15000 dotazníků. V případě dat od rodičů se jednalo o téměř 2000 dotazníků.

Autor disertační práce jasně a výstižně popsal použité výzkumné metody a techniky, design studie, vytýčené cíle a vhodně stanovil výzkumné otázky. Dále jsou v metodologické části zmíněny oba hodnocené preventivní programy, metody administrace, sběru a kódování dat, výzkumné nástroje a principy tvorby identifikačních kódů. Jsou správně a podrobně

charakterizovány výzkumné soubory, jeho výběr a vlastnosti, podobně i výběr a manipulace se sledovanými proměnnými. Při sběru a zpracování dat byly v dostatečné míře dodrženy standardy výzkumné etiky a norem sloužících k ochraně osobních a výzkumných údajů. V podkapitole o metodách analýzy dat je podrobně popsána procedura párování dotazníků podle kódů, analýza kvality kódů a párování, vztah užívání rodičů a rizikového chování dětí a evaluace efektivity. Ze statistických nástrojů bylo mj. využito chí-kvadrát testu dobré shody, neparametrických testů, korelační a regresní analýzy.

Metodika výzkumné studie je precizně popsána, jsou v ní řádně uvedeny všechny podstatné části, charakteristiky a procedury.

Výsledky jsou prezentovány textovým komentářem názorně doplněným grafickými prvky – tabulkami, grafy a schémata, na něž je v textu náležitě explicitně odkazováno. Autor se věnuje otázkám chybovosti kódů, kvalitě a úspěšnosti párování. Postupně jsou uváděny výstupy týkající se užívání sledovaných návykových látek a postojů k nim z pohledů dětí a rodičů se zohledněním příslušných experimentálních skupin. Podstatné je vyhodnocení efektivity preventivního působení. Statisticky významné rozdíly jsou zdůrazněny barevně. Výsledková část obsahuje srozumitelně podané informace týkající se výstupů studie a jejich publikace je přehledná.

Explicitně zařazená diskuse srovnává jednak dosažené výsledky s výzkumy jiných autorů, ale též si všímá limitů vlastního výzkumu a zdrojů možných chyb. Závěr jasně shrnuje podstatná fakta a zasazuje je do obecného rámce. Bylo patrné ovlivnění rizikových vzorců chování dětí návyky a klimatem v rodině. Ukázalo se, že vhodné a vícezdrojové preventivní působení má delší a silnější efekt než izolované a krátkodobé projekty. Za unikátní považují jednak proces tvorby, párování a využití kódů, ale především podrobné zhodnocení efektivity primární prevence několika statistickými nástroji, multicentricky a v rozsáhlém vzorku respondentů. Výzkumné otázky byly podrobně analyzovány a zodpovězeny, všechny výtýčené cíle byly splněny.

Posuzovaná disertační práce je psána spisovnou češtinou, bez hrubých pravopisných chyb a překlepů. Použité zkratky, méně obvyklé pojmy a vzorce jsou řádně vysvětleny formou poznámky pod čarou nebo připojeného seznamu zkratek. Text má rozsah 110 stran, je v něm začleněno 18 vyobrazení včetně schémat, grafů a 31 tabulek. Připojená bibliografie obsahuje 153 literárních pramenů, z nichž 51 je tištěných a 102 elektronické. V přehledu převažují cizojazyčné zdroje, jichž je 119.

Stručné resumé

1. Získal výzkum práce významné nové poznatky ve vědecké oblasti?

Ano. Jedná se především o unikátní využití procesu tvorby a párování kódů při výzkumné studii zaměřené na efektivitu primární prevence, dále o vyjádření a hodnocení efektivity při rozsáhlém a dlouhodobém sledování vybraných žáků a jejich rodičů.

2. Je metodika vědecky správná a popsána způsobem, který umožňuje opakování experimentů? Byly dodržovány příslušné mezinárodní etické standardy a pravidla správné vědecké praxe?

Ano. Metodika výzkumného šetření je podrobně a náležitě popsána, obsahuje všechny nezbytné údaje. V případě potřeby lze podle ní projekt zopakovat. Byly dodrženy standardy etiky vědecké práce, zacházení s osobními i výzkumnými údaji, respektována platná národní legislativa a legislativa EU.

3. Dokazuje práce solidní porozumění nejmodernějším poznatkům v oblasti výzkumu a znalost nejdůležitější a současné literatury?

Ano. Použité literární prameny jsou relevantní a recentní, většina z nich je cizojazyčná. Autor prokázal dobrou orientaci v řešené problematice, korektní zacházení s literárními zdroji, a to ve všech partiích textu.

4. Jsou výsledky prezentovány jasně, s příslušnými kontrolami a statistickou analýzou?

Ano. Výsledky jsou prezentovány adekvátním způsobem, jasně a srozumitelně. Jsou podpořeny vhodně zvolenými metodami statistické analýzy dat. V rámci rozdělení sledovaných souborů bylo počítáno jak s respondenty, kteří prošli hodnocenými preventivními projekty, tak s kontrolní skupinou.

5. Jsou výsledky diskutovány ve vztahu k výzkumu druhých a tato práce prokazuje dobré pochopení důsledků práce v širším vědeckém kontextu.

Ano. Autor své výsledky diskutuje s pracemi a výstupy jiných autorů, řádně je cituje. Autor prokázal potřebný kritický nadhled a chápe limity svého výzkumu.

6. Je jasně uveden příspěvek uchazeče ke každému aspektu disertační práce (koncepte myšlenek, experimenty) a náležitě uznání příspěvků ostatních?

Ano. V celé práci jsou jasně odlišeny citované partie od vlastních myšlenek a výsledků autora. Všechny zdroje citované v textu jsou zařazeny do bibliografie.

7. Je příspěvek kandidáta na výzkum a publikaci dostatečně velký na to, aby mu byl udělen doktorát?

Ano. Text je psán poměrně „hutným“ způsobem, jeho rozsah považuji za dostatečný, aby vyhověl standardům na něj kladeným.

Závěr

Disertační práce Mgr. Jaroslava Vacka po obsahové i formální stránce vyhovuje standardům kladeným na tento typ odborného textu. **Doporučuji ji k obhajobě.**

Otázky a poznámky oponenta:

1. Jaká opatření je možné učinit, aby došlo k pozitivnímu posunu situace ve školách, tzn. primární prevence byla méně formální, ale více systematická, dlouhodobá a poutavá?
2. Jak se díváte na problém vysoké společenské tolerance ke konzumaci alkoholických nápojů a jejich snadné dostupnosti pro nezletilé?
3. Poznámky:
 - a) Doporučoval bych v obsahu práce výrazněji oddělit teoretickou a empirickou část, přechod není zcela zřejmý.
 - b) Partie s doslovnými citacemi jsou kromě uvozovek obvykle vysázeny i kurzívou.
 - c) Elektronická verze textu neobsahuje formuláře použitých dotazníků, nemohl jsem je posoudit.